

„Brate vodi vez edina
Nas do cilja enega;
Živi Cesar, domovina:
Večna bodi Avstrija!“

Da! večna bodi — bode — Avstrija! Razgrnimo liste zgodovine! Kolikokrat je Avstriji žugal propad! ali kakor hitro so si vladar in ljudstva segli v roke, kadar so ljudstva njegov prestol obstopila, slavno premagani bili so burni časi: kakor feniks iz pepela, pomlajena, krepkeja poravnala po konci se je Avstrija!

„Kakor skala vsi stojimo
Zoper moč sovražnih čet,
In ko zmago zadobimo,
Krepko se razlega spet:
Bog ohrani nam cesarja,
Močne Avstrije Vladarja!“ (Filodemus.)

Ako je učitelj takih čutil navzet, gotovo bode znal tudi v srcih svojih učencev primerni odmev vzbuditi, in vestni učitelj bode dobil pot, da tudi v najzaadnji koči ne ostane nepoznano naše pravo geslo:

„Vse za Boga, cesarja in domovine!“

Ferdo Vigeli.

Kranjske šole in Habsburžani, njihovi pospeševalci.

(Dalje.)

Škof vidé, da se ne more dalj kratovičiti, predloži cesarici prevod svojega velicega katekizma ter prosi za tiskovno pravico.

Cesarica mu jo podeli, toda z dostavkom, da se morajo stavki, ki se nahajajo tudi v Edlingovem katekizmu, z Edlingovimi besedami tiskati, da ne bi ljudstvo menilo, da uči mali katekizem kaj drugega, ko veliki.

Škof se temu seveda ni maral pokloniti ter odvrnil, da ne kaže, da se veliki ravna po malem, ter vrhu tega še povdarjal, da je njegov prevod za priprosti ljud bolj razumljiv.

In kaj je storila cesarica? — Občudovati moramo njeno potrpežljivost in vnetost za razvoj šol. Da si tudi je dobro vedela, kam meri vse škofovo napenjanje, vendar je vstregla njegovi želji. Edlingov užé tiskani katekizem se ni razposlal, ampak naročilo se uradu za razprodajo šolskih knjig, naj ga porabi in spečá kakor vé in zná.¹⁾

Z tacimi silnimi težavami morala se je boriti cesarica.

Na Kranjskem zaviral je nemški jezik dober vspeh šol, ker gledalo se je na to, da se mu napravi kolikor mogoče tal, da si tudi so se v deželah, kjer se je govorilo nemški in slovanski, jemali v službo le obeh jezikov vešči učitelji. Za Ljubljano priporočal je grof Torres osnovo elementarnih šol za slovenske dijake.²⁾

V večjih mestih nahajale so se trojne šole: trivijalne, kjer se je učilo le čitanje in pisanje, normalke in glavne šole, kjer se je učilo tudi nekoliko latinščine; poslednje nasvetovale so se mimo Ljubljane tudi v Kranji, Kamniku, Loki, Idriji, Novem mestu in Radovljici, ki pak naj ostanejo še trivijalne, dokler se ne preskerbé potrebni učitelji in potrebne knjige.³⁾

Tudi ženskemu spolu naklonila je Marija Terezija dobroto pouka. Užé obstoječe uršulinske šole se niso odpravile, le zahtevalo se je od njih, da se seznanijo do dobra

¹⁾ Ibid. 558.

²⁾ Ibid. 474.

³⁾ Ibid. 404.

z novimi napravami. Nalašč v to svrhu poslala je cesarica gospodičino Kohllöffel z Dunaja v Ljubljano, Gorico in Reko.⁴⁾

Uzdrževale so se šole z početka iz državne blagajnice, pozneje pak iz deželске in tako zvanega normalkinega fonda, kamor je tekla zlasti imovina l. 1773. razpuščenega jezuitskega reda. Jezuitski kolegiji in jezuitske gimnazije uporabile so se za ljudske šole, tako n. pr. v Novem mestu, kjer so imeli Frančiškani od l. 1746. neko boro latinsko šolo, v kateri se je dijakom slaba latinščina s palico v glavo vtepala. Bila je pribežališče vseh zanikernih, iz Ljubljane ali Karlovca zapodenih dijakov.⁵⁾

Naj bi Marija Terezija ne imela za Avstrijo drugih zaslug, užé te zagotovile bi ji nesmrten slaven spomin.

Za Josipa II. razcvetale so se te šole jako lepo ter razširjevale znanje in omiko mej priprostim národom. V Ljubljani napravili so mimo Šenklaške šole 1791. l. tudi šolo pri sv. Petru; patron ji je bil mestni magistrat, in mej letom 1787.—1790. osnovali ste se v Trnovem celó dve in se sezidalo novo šolsko poslopje.⁶⁾

Tudi sicer po deželi obnašale so se šole jako dobro, najbolje morebiti ona v Idriji, kjer je bilo v 4 razredih 320 dijakov, mej tem, ko so jih Idrijski učitelji pred preustrojenjem šol z veliko silo komaj 60 skup sklicali.⁷⁾ Idrijska dekliška šola uredila se je l. 1779. in je bila jako obiskovana. V Idriji, Novem mestu, Kamniku, Postójini in Loki šolalo se je 1779. leta 3083 učencev, na Ljubljanski normalki pak 434,⁸⁾ gotovo ogromno število za prvi poéetek.

Baš isti čas sprejela je država tudi gimnazije v svoje oskrbljevanje. L. 1773. razpustil se je jezuitski red in se mu pouk v gimnaziji odvzel. Ker pak potrebnih svetovnih učiteljev ni bilo mogoče tekoj dovelj dobiti, ostali so jezuiti še nekoliko let učitelji, Novomeška slaba gimnazija pak se je odpravila in nadomestila z glavno šolo.⁹⁾

Odkar je obrnila cesarica gimnaziji svojo dobrotno pozornost, razglaševalo se je leto za letom mnogo pouku in omiki koristnih ukazov. L. 1775. objavile so se „*leges academicæ*“, ki so zahtevale za vstop v gimnazijo temeljito znanje normalkinih predmetov, posebno poudarjalo se je znanje nemščine in prvih glavnih latinskih šol. Nižji gimnazijski razredi smeli so se štirikrat ponavljati. Dvorni dekret 5. jan. 1776. l. zahteval je nek zrelostni izpit za dijake, ki prestopijo v filozofiško šolo. 10. avgusta preustrojila se je gimnazija tako, da je imela odslej le pet razredov, dva humanitetna in tri gramatikalne. Veljaven postal pa je ta ukaz še le l. 1778. ter veljal do l. 1806., ko se je gimnazija pomnožila zopet na šest razredov. L. 1781. razglasil se je nov učni načrt ter se ob enem ukazalo, naj se premije delé v razredih z 10 dijakmi le jednemu, z 20 dvema itd., drugi naj se pohvalijo, toda k večjemu pet v jednom razredu.

Zanimivo je, da se je domača in Habsburška rodbinska zgodovina upeljala še le po tem novem šolskem načrtu l. 1781.¹⁰⁾

Od leta 1656. sem bila je gimnazija v sedanjem redutnem poslopji, ko pak se je frančiškanski samostan (sedanja gimnazija) izpraznil, nasvetoval je naš slavni zgodovinar Anton Linhart, naj se porabi to poslopje za šole. Popravljanje pričelo se je l. 1788. ter bilo končano meseca septembra l. 1790.; stalo je 33.169 gold. 40 kr. Normalka preselila se je iz neke pretesne privatne hiše tekoj tje, ne pa tudi gimnazija, kajti njeni učitelji prosili so 5. decembra l. 1789., naj ostane gimnazija v prejšnjem poslopji pri sv. Jakobu,

⁴⁾ Ibid. 407.

⁵⁾ Ibid. 403.

⁶⁾ Mittheil. 1866, 35.

⁷⁾ Mittheil. 1849, 15—16.

⁸⁾ Mittheil. 1860.

⁹⁾ Novomeški gimn. progr. l. 1868.

¹⁰⁾ Nečaske, Gimn. progr. 1861, 3—5.

saj je popravljeni frančiškanski samostan, kjer je užé monturna zaloga, glavna straža, rudarska sodnija, denarni poskuševalni urad, plavži, šola za kirurge, anatomična soba itd., napolnjen užé dovelj. V tako družčino se gimnazija malo podá, vrhu tega je Ljubljana tam jako plitka in kraj vsled tega nezdrav.

Toda ti in drugi od učiteljev navedeni razlogi so se ovrgli in se 12. majnika l. 1790. prošnja odbila. Gimnazija preseliti se je morala v sedanje poslopje.¹¹⁾

Mimo gimnazije bile ste v Ljubljani še dve, in sicer višji šoli, bogoslovska in modroslovska fakulteta, kjer se je učilo mimo modroslovskih predmetov v ožjem smislu od l. 1762. tudi kirurgija in medicina, mehanika, arhitektura in drugi za rokodelce in umetnike potrebni predmeti.¹²⁾ L. 1784. pak se je preselil ves bogoslovski učiteljski zbor v Inomost, modroslovska fakulteta pak se je razpustila. Uzrok za to je bil kaj čuden. Iz ust tadanjega profesorja modrosloja, Novaka, čule so se dostikrat besede, nad katerimi so se Ljubljanci zelo spodtikali. Jeden njegovih najodličnejših dijakov šel ga je tožit ravnatelj, bivšemu jezuitu Ambšelu, ki je dal sklicati brž preiskovalno komisijo in Novaka odstaviti. Novak pak je imel na Dunaji dobre prijatelje, van Swieten sam potegnil se je zanj ter ga pozval na Dunaj v veliko boljšo in častnejšo službo v Terezijanum; preiskovalni komisiji pak se je poslalo celó ostra graja, ker se vtika v zadeve, ki ji niso čisto nič mari. Še bolj pak so bili kranjski stanovi osupnjeni, ko se je modroslovska fakulteta koj zatem, 20. oktobra 1785. l. vsled cesarskega ukaza zatvorila.

To je bil za Kranjce hud udarec. Morebiti je vplivalo na cesarja tudi to, da se je na tej modroslovni fakulteti poučevalo slovenski, kar se z njegovimi nazori o veljavi nemškega jezika pač ni vjemalo. Proti temu ukazu vložil je najprej knezoškof Karol grof Herberstein 7. junija 1786. in zatem kranjski stanovi 20. aprila 1787. l. prošnjo, ki so se, dokazovaje potrebo filozofične fakultete v Ljubljani, opirali največ na to, da se je na nji poučevalo slovenski. Filozofičnih šol, se ve da ne v stari obliki, ampak po izgledu Dunajskega vseučilišča ne želi samo Kranjska, zatrjevali so cesarju, ampak vstrezala bi tudi željam Hrvaške, Istre in Friulske, Dalmacije, vsega avstrijskega in celó beneškega primorja. Gledé učnega jezika treba je te šole, ker so na tujem šolajoči se Slovenci v nevarnosti, da pozabijo svoj materni jezik ter postanejo tem potem za rabo v domači deželi popolnoma nesposobni.

Maternega jezika zmožnih in filozofično izobraženih učiteljev potrebujejo tudi normalke, da morejo ucepiti mladini dobrih nauk.

Treba je je tudi duhovnikom, ki se kličejo z Kranjskega v sosedne slovanske dežele in tudi uradniki, ki imajo opraviti s priprostim ljudstvom, ne morejo brez slovensčine shajati.

In tudi v materijalnem oziru priporoča se Kranjcem taka šola. Dunajsko vseučilišče je za revne Kranjce preoddaljeno, Idrijski rudokop trpel bi veliko škode, še več pa trgovstvo in fabrike v Ljubljani, Trstu, Reki in Gorici.

Kar se tiče denarnih teženj, se državi v tem oziru ni treba bati ničesar. Knjižnic ima Ljubljana dovelj, jedno javno in jedno kmetijske družbe in tudi fonda za njuno uzdrževanje ne majna. Za mehaniko, kemijo, ladjetesarstvo, matematiko in fiziko potrebnih aparatov je užé sedaj dovelj, vrhu tega pak se nahaja v mestu še obilo zasebnih, vedno množječih se zbirk denarjev, ki bi jih njihovi lastniki radi prepustili šoli. Če se dovoli stolica za naravoslovje, predlagajo zanjo slovečega Hacque-ja, ki je zbiral jako pridno dolzih 20 let razne naturalije po vsej Kranskej.¹³⁾ To zbirko je cesar Jožef II.

¹¹⁾ Ibid. 10.

¹²⁾ Mittheil. 1860, 69.

¹³⁾ Mittheil. 1859, 25—27.

l. 1784. sam videl in jo močno hvalil. Z naravoslovjem bi se dala združiti tudi kemija, in nihče bi za ta posel ne bil tako sposoben, kakor Hacquet ki je slovenskega jezika popolnoma zmožen. Nekateri udje kmetijske družbe ponudili so se, da hočejo učitelje podpirati pri njihovih znanstvenih potovanjih o počitnicah. Za više, šolske namene dali so nekateri kranjski stanovi 22.110 gold.; letne obresti tega kapitala bile bi precejšen donesek za vzdrževanje filozofične šole. Tudi za prostor niso stanovi v zadregi, frančiškanski samostan velik je dovelj, da sprejme mimo normalke in gimnazije tudi to šolo. Do jeseni l. 1787. zavežejo se ga popraviti. Za zvezdarno pak je Grad tudi pripraven in prostora zanjo gori dovelj.

Vsled te izvrstno utemeljene in z veliko bistrumnostjo sestavljene prošnje otvorila se je filozofična šola zopet l. 1788., teologička pa 1791.¹⁴⁾

Sicer je bila zopetna vpeljava filozofične šole za Kranjce velika dobrota, toda v obče se z Josipovim vladanjem niso mogli pohvaliti. L. 1771. ustanovili so družbo koristnih umetnosti ter jo podpirali z 1000 gold. na leto. 1787. l. jo je Josip II. razpustil in njeno prihranjeno imovino 8143 gold. 5 kr. stekla ni v stanovsko blagajnico, kar bi se vendar moralo zgoditi po vsacem pravu, ampak v normalcini fond. Da, še več! Tudi oni letni donesek 1000 gold. odkazal se je imenovanemu fondu, da si tudi so mu stanovi užé sicer donašali po 350 gold. Josip II. tirjal je še več. 18. januarija l. 1787. naročilo se je stanovom, da se mora ves ostanek stanovskega imetja oddajati v šolski fond, in l. 1788. in 1789. morali so stanovi za zidanje nove gimnazije in normalke plačati 26.826 gold. 17 kr., da si tudi bi se morala zidati s šolskim fondom.¹⁵⁾

(Konec prih.)

Knjiga Slovénka

v

dobah XVI. XVII. veka.

VI. Šesti pak je bil **Janez Kerstnik od S. Križa** (Joannes Baptista a S. Cruce), Vipavec, v redu Kapucinskem Concionator Provinciae Styriae, v kateri so bili tudi oni po Kranjskem, nekaj časa v Gorici, tudi Gvardijan, v družbi Academiae Operatorum, l. 1693. vstanovljeni v Ljubljani, s priimkom Promtus, umrl blizu l. 1714. Priobčil je svoje duhovne ogovore nekaj v Benedkah, nekaj v Ljubljani. „Concionator Carniolicus ordinarius; ast minime ordinariae famae per Carnioliam et Vindo-Marchiam . . . evulgavit suas conciones in V. Tomis“ — pravi P. Marcus (Bibl. Carniol. pg. 28) in Šafařík (S. 20. 121. 122) piše: „Wiewohl er ein geborner Innerkrainer war, so ist doch seine Schreibart minder rein und gut, als die Kastelecische, weil er aus einer Gegend, in der Nähe von Görz, stammte, wo man schon merklich italienisiert . . . Über Sprache und Orthographie dieses rüstigen Predigers vgl. Kopitar S. 74. 75. „Übrigens“ — so schliesst H. Kopitar die Charakteristik — „ist der Pater ein sehr jovialischer Mann, voll Belesenheit und Historien, citirt den Cicero de Divinatione und den Ovidius neben S. Gregorius und der Apokalypse etc.“

Knjiga prva ima naslov: *Sacrum Promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile; e sacrae Scripturae, sanctorumque Patrum scriptis erutum, nec non veterum, recentiorumque Authorum historiis, non minus laboriose, quam copiose roboratum. Ab admodum V. P. F. Joanne Baptista à Santa Cruce Ordinis F. F. Minorum Capucinatorum Concionatore, Slavo compositum*

¹⁴⁾ Gimn. progr. 1861, 8.

¹⁵⁾ Mittheil. 1859, 45.